

י.

א. משלי שלמה בן חכם וגו' הזכיר שמחת בן חכם על האב ותוגת הבן הכסיל על האם כי האב מכיר יותר בחכמת הבן ומבחין כל עת בדברי חכמתו ושמחתו רבה משמחת האם, והאם יודעת יותר מן האב את מעשה הבן הכסיל כי עסקי הנאת הזולל והסובא בבית. והכסיל והאויל והרשע כלם תוארים לבעלי מעשה הרעים. והתרגום (') תוגת אמו על אפרא דאימיה: ב. לא יועילו אוצרות רשע וגו' אין תועלת ביתרון ההון המקובץ מן החמס והחטא כי לא יצלה בו ('). ולא יועיל הון ביום עברה (י"א ד') וצדקה תציל ממות. חסרון ההון למצוה ולמעשה הצדקה תועלתו גדולה כי הצדקה תציל ממות: ג. לא ירעיב י"י נפש צדיק (') אין נזק בחסרון ההון לצדקה כי אין הצדיק נעזב ולא יורש בחסרון כי לא ירעיב י"י נפשו. והות רשעים יהדוף. עון ההות שעושין הרשעים אל העשוקים יהדוף אותם, הנה שיש נזק רב ביתרון הונם בחמס. הנה מה טוב החסרון בתועלת בלי נזק מן היתרון בנזק בלי תועלת. ד. ראש עושה כף רמיה רש באחריתו ואיש העושה כף רמיה הנהיג ידו לשרת מחשבות הרמיה ולעשות מזמות העול יקראנו הכת' עושה כף רמיה כי הוא עושה כף אל הרמיה וכפו תרוששנו ואם הוא ראש וקצין בעשרו כהיום. על כן נכתב ראש מלא כי במכתב ובמקרא שלם. פ'. הענין ויד חרוצים והם הזרזים האוכלים יגיע כפיהם ולא מן העושק תעשיר את בעליה: ה. אגר בקיץ בן משכיל לפי שדבר על החרוצים והם הזרזים למד דעת בענין הזרזות. כי השכל מזרז אדם בעניינים המחוייבים וחסרון השכל ימנענו. והדלענו בזה גם במקומות אחדים בספר כי הברשה הפך השכל כי לפי שכלו יהולל איש. והברשה הפך המהלל כי הברשה הגיע מן הבזיון. על כן מביש הפך בו משכיל. והזכיר האגירה בקיץ במעשה המשכיל כי יאגור ענייני הקיץ התבואה והיין והצמומים והגרודרות. ובמנהג העצל הזכיר הקציר כי התבואה גדול שבכולם והמביש אף בקציר הוא גרדם. ו. ברכות לראש וגו' ופי' רשעים וגו'. ברכות שמים מעל כי הם ברכות בפועל ואחרי כן הזכיר ברכות הבריות ואמ' זכר צדיק לברכה כי היא ברכה בזכר ובדבור, ויתכן כי ענין לראש על דרך משל שהדבר היורד מן השמים על הראש יורד תחלה, ופי' רשעים

(1) בתרגום שלנו: וברא סכלא מחמץ לאימיה ועיין ערוך השלם (הוצ' קאהוט)
 ערך אפר ובילקוט: תוגת באותיות א"ת ב"ש אפרא בעיני אמה.

(2) עיין ש"ת א' מ"ו, ד' י"א ופירוש ד' יונה לקמן י"א ד'.

(3) ע' פ' ר' יונה על פסוק ד' י"ב.

יבסה חמס. הרע והנוק הנעשה מעמל שפתיהם ברכילות ובחתיית הוא החמס ויספיק לכסותם לבד ההמס במעשיהם כענין כי חמס לבנון יכסך (חבקוק ב' י"ז): **ז. זכר צדיק לברכה ושם וגו'.** אחר שהזכיר כי ברכות שמים לראש צדיק הזכיר כי גם יעשה מן הבריות, ושם רשעים ירקב. לא יתכן בו הזכרון ברוב הימים כמו שתולדת העץ לרקבון. עוד יתכן לפרש זכר צדיק לברכה לא יזכרוהו רק לברכה לא לגנאי ולא לבטלה כי רוב הזכרון שמזכירים את האדם על מעשיו ועל דבריו ואין במעשה הצדיק ודבריו לא גנאי ולא בטלה כענין ועלהו לא יבול (תהלים א') ושם רשעים ירקב'). הגנות מחויב ומוכרח מהזכרת שמו כמו שהעץ המרקיב תולדת הרקבון מעצמו כן זכרון שם הרשע יחייבהו הגנות ואין גנותו מצד המגנה שיאהב לגנותו, והודיענו כי זכרון המום ברשעים חובה ואין לתלות הגנות במגנה כי אם ברשע ובזכרון שמו. ועל הפירוש הזה סוף המקרא הפך ענין תחלתו כמשפט מליצת הספר ומכוון לדברי רז"ל רקבובית תעלה בזמן שנזכרין לרעה (יומא ל"ח ע"ב): **ח. חכם לב יקח מצות ואויל שפתים ילבט.** מחזר ומחפש אחרי המצות וגם כי לא הגיע חובה לידו מתבונן במחשבותיו איזה הדרך תמצא לו מצוה כדרך קחו עמכם דברים (הוש' י"ד ג') והאויל הוא בעל עבירות מתעסק בחטא בידיו ובשפתיו ולא דיו המעשה וזה למופת עליו כי לא מאשר יתקפו היצר ומאונס התאוה הוא עושה רק כי הסכים לבו הגואל שאין נזק בחטאים. וראה הפקר עניינו מן החכם לב כי הוא יקח מצות בידיו לעשותם ולא בפשתי כי לא יתפאר ויתהלל אך יאמר מעט ויעשה הרבה. והאויל גלבת בשפתיו ומודיע עבירותיו, ילבט') יטפש וכן ועם לא יבין ילבט (שם ד' י"ד) פ' עם לא יבין במעשיו ימשך אל הטפשות והתאוה עד שיפדרו עם הזונות ועם הקדשות, גם יש לפרש ואויל ילבט בשפתים ויתפאר במעשה הצדקה והחסד ואפ' מעט אינו עושה: ט. **הולך בתום ילך בטח וגו' ואיננו מניח תמימותו מיראתו פן יתגבר חברו ולא יתנהג בתחבולות והערמות במשאו ובמתנו עם חברו ולא יתן חתיתו ולא יענה עזות.** ומעקש דרכים, מי שמניח הדרך הישרה מפחדתו לחתחתים בדרך ומבקש לשמור עצמו וללכת בעקלקלות ירגישו בו יותר כי יודע בהניחו הדרך הישרה כי נפל פחד האויבים עליו וכן המתחכם ונוטה מן הדרך הישרה להרבות בשמירת כבודו ולתת חתיתו ירגישו בו ולא יועילו תחבולותיו וישאר גנות העקשות: י. **קורץ עין יתן עצבת**

(4) עין ש"ת ב', קפ"ט.

(5) עין ש"ת ב', כ"ב.

(6) בסי' ה' פירוש אחר.

ואויל שפתים וגו' כשמדבר עם חברו בדברים שבינו לחברו קורץ עין ורומז לחברים או רומז בעצמו על יד מחשבה שיקחנו לבו להערים על חברו ולנצחו. יתן עצבת שיתירא חברו ממנו וע"י כן ירבה להשמר שלא יתחכם לו ולא תגבר ידו עליו. ואויל יטעש בשפתים ויודיע מחשבתו ולא יירא והוסכל במעשיו מן הקורץ עין וכן מבואר עוד בספר הזה אויל ביום יודע כעסו (י"ב ט"ז). הנה הודיע כי לב האדם וסודו נחשף בשלוש מדות בתחבולותיו והערמותיו ובקריצת עינו ורמיזותיו וסוד האויל יגלו שפתיו. יא. מקור חיים פי צדיק ופי רשעים יכסה וגו' כאילו פיו מקור חיים וכל השותה מנוזליו יהיה כי שפתי צדיק אינם פוסקות מדברי מוסרים ודברי צדיקים וחיים הם לשומעיהם המקשיבים על דבריהם. ופי' רשעים יכסה חמס פירשנותו (י' ו'). ושנה בזה הענין לערוך הפך מדת שפתי הרשע משפתי הצדיק כי רוב הספר להראות קצוי הטוב וקצוי הרע ולהודיע ריחוקם זה מזה והפכם ולהתקרב אל קצוי הטוב בכל מאמצי כח ולדעת כי אם יתקרב אל מדת הרע יגיע מן הדרך ההוא אל קצוי הרע והמר אשר גלה לך עליו: יב. שנאה תעורר מדנים וגו'. גם כי פסע לו חברו במעשה והענה עליו לא יריבהו ולא יתקוטט עמו ויכסה על כל פשעיו באהבתו אותו. של כן אדם יזהר ממדת השנאה המביא אל הכעס והמדרון וגם יזהר אדם מהיות לו כל עסק עם השונא ויבחר משאו ומתנו עם האוהב: יג. בשפתי נבון תמצא חכמה. הנבון הוא המבין דבר מתוך דבר על כן תמצא חכמה כל היום בשפתיו בכל העניינים המזדמנים אע"פ שלא למד עליהם דרך חכמה מפי זולתו. ושבת לגו חסר לב. החסר לב לא די כי לא ידע להבין מעצמו כי גם כאשר ילמדוהו לא יבין ולא יתיסר כי אם בשבט ואומ' במשלים אין תקנה לנבלים כי אם בהכנעה ובזיון ('): יד. חכמים יצפנו דעת. החכמים הם המקשיבים על דברי מלמדיהם ואע"פ שאינם מחדשים בחכמה מתבוננתם צופנים הדעת שלומדים מן החכמים ושומרים אותו לבלתי ישכחוהו ומרגישים במה שאינם יודעים ומחרישים כענין שנ' גם אויל מחריש חכם יחשב (י"ז. כ"ח). ופי אויל מחתה קרבה. האויל ילבט בשפתיו ויאמר כל העולה על רוחו גם כי יגיע נזק בדבר ברכילות ומלשינות והוצאת דבה ועצה רעה על כן פיו יהיה מחתה קרובה לבריות ואומ' במשל (') חברת השוטה סכנה. הנה ספר מדת הנבון והחכם והאויל בדברים, גם יש לפרש ופי אויל מחתה קרובה אם יתפאר בדבריו בחמתו כי יזיק לחברו פיו יראה קרובה כי קרוב הדבר לעשות את כל אשר

(ז) עיין מוסרי המלוס' ב' כ"א, ל"ב: אין רפואה לשוטה כי אם לרחוק ממנו.

(ח) עיין מוסרי המלוס' א' י' מ"ז חבר הכסיל מסתכן.

יאמר ונאמר במקום אחר פי כסיל מחתה לו (י"ח ז') והוא ענין אחר: טו.)
הון עשיר קרית עוזו. דבר בהוללות וסכלות בני אדם שהעשיר בוטח
בעושרו והדל ירא מחמת רישו ונמצאת כונת העשיר בבטחון (") והעני ביראה
עולה בדעת אחד ושניהם שגו כי אין החיים והטוב בסבת העושר. אבל פעולת
הצדיק לחיים. כל מה ישפיעל אם במצות אם ביגיע כפיו להרויח ממנו ואם מעט
ואם הרבה כל פעולתו לחיים כי יגיע בממון למען לא ישלח בעולתה ידו
ולמען שיכבד את השם מהונו ולמען יוכל ליחד נפשו למלאכת שמים ויעזור
לנשא יראי י"י ולהגביר ידי מודיעי שמו. על השמים תאות לבם ומגמת פני
כוונתם בעמלם ויגיעם (לא) לגאווה ולהשתדר. תבואת רשע לחטאת. צבורת
ההון ותוספת הממון שצובר וקובץ הרשע גם כי לא יקבצנו מן הגול ולא יאספנו
מן החמס הכל לחטאת ולמכשול עון וכל תוספת רוחו למען ספות חטאת כי
יעזר ברשעו וישלוט לחזק ידי מרעים כמוהו ותשיג ידו למלאות תאותו
ברשעו ובחטאים ולתת חתיתו ולהשתדר על הצדיקים גם השתדר. ויוסיף בהון
גאווה וגודל לבב לתת עון על עונו וישים כסלו בהונו ומבסח בקנינו ולא בקונו
ואם לא יגרום לו ההון רק שיכבדוהו בו ונמצא הונו מנשא את תועבת י"י
ומגבר ידי מנאציו ומרום משפילי יקר עבדיו. רב ודי בזה טוב טעם כי אסף
הונו ותבואתו לחטאת והנה זאת התשובה להשיב את מחשבת הדל אשר רישו
מחתתו כי אם יבחר ללכת בדרכי הצדיקים כל פעולתו לחיים לא יירא מעניו
ולא יחת ואם ילך בעצת רשעים מה יחמוד העושר טוב לו בעניו ולא יהיה לו
עשרו לפוקה ולאבן נגף ולצור מכשול. ולא יתכן לפר' תבואת ר"ל שאוסף
הונו מן החמס כי אז היה ראוי לומר תבואת רשע חטאת ועוד כי גם פעמים
רבות תבואת רשע ורב עשרו מעמלו: יז. אורח לחיים שומר מוסר וגו':
יח. מכסה שנאה שפתי שקר וגו' שפתי שקר הם כסוי השנאה וכן למכסה
עתיק (ישעי' כ"ג י"ח) ומכסך תולעה (שם י"ד י"א) ובא לגנות מדת המכסים
שנאתם. גם הנביא ע"ה אמר עליהם בפיו שלום את רעזו (ירמי' ט' ז') וגו'
ומוציא דבה הוא כסיל, בא לגנות המוציאים כל רחם בפיהם ואם יבעון
או יחשכון דבה על שונאם יוציאו את דבתו רעה. וחבר הענין הזה אל הענין
מכסה השנאה פן תאמר כי טוב שיגלה האדם את כל אשר בלבבו על חברו
השנאה והדבה ע"כ גנה את מוציא הדבה. והנה הראוי על השונא להודיע
מחשבת השנאה ולא מחשבת הדבה וכבר נתבארה בתורה העצה היעוצה על

(9) הפירוש הזה מביאו ר' יוסף יעקב בבאורו לפ"א ב' י"ד בשם ר' יונה.

(10) והעני ביראה חטא אחד ועולה אחד להם ושניהם H. M.

מחשבת השנאה וידיעת החסא, והדבה בחברו שנ' לא תשנא את אחיך וגו' (ויקרא י"ט י"ז) פ"י לא תשא עליו חטא בהוכיחך אותו להוכיחו ברבים ולהלבין פניו אך בינך ובינו תוכיחנו: יט. **ברב דברים לא יחדל פשע** הרחיק רוב הדברים כי אין לב האדם משיג לכיון מחשבתו ולשקול דעתו עם הדברים, והנכון באדם שישקול דעתו ראשונה ואחר ידבר על כן יתכן רוב דברים בלי הפסק ומחשבה בין דבר לדבר להשיב על כל דבר ודבר מדברי חבריו. וחושך שפתיו משכיל. השכל הוא העיון שמגיעין ממנה אל התבונה ומי שהוא בעל עיון להכיר הדברים שצריכים מחשבה תמיד הוא חושך שפתיו ולא ידבר דבר עד שישלם לו העיון בו אבל הנכון והוא שהרגיל הרבה מחקר שכלו מעניינים והגיע אל התבונה ברב ענייני הנמצאות וממה שחקר יתבונן אל הדומה מבלי עיון רב שהנכון מבין דבר מתוך דבר על כן אינו חושך שפתיו תמיד ומה שנא' אוטם שפתיו נבון (י"ז כ"ח) על דרך אחרת הוא: כ. י' **כסף נבחר לשון צדיק** לב רשעים כמעט, אינו מושל ברוחו להתישב במחשבה לזקק הדברים וקופץ ומדבר טרם יכלה לדבר אל לבו. כמעט עניינו רגע קטן וכן כמעט אויביהם אכניע (תהלים פ"א ט"ו) כמעט כסודם היינו (ישעי' א' ט'): כא. **שפתי צדיק ירעו רבים**. מנהיגים ויועצים רבים בטובה ואוילים גם הם את עצמם לא ינהיגו ולא יכינו לאחריתם גם לא יקבלו הנהגת הצדיק ותוכחתו ולא תסור מעליו אולתו וחסרון רוחו עד יום מותו: כב. **ברכת י"י היא תעשיר** ולא יוסיף עצב עמה. היא המעשרת את העשירים ולא יוסיף צער ודאגת ממון עם ברכת השם כמו שכתוב יתן לידירו שנה (תהלים קכ"ז ב') ובא זה הענין על הצדיק הנזכר שאין הצדיק נבהל להון ולא מרבה בצער במיעוט עשרו כי יודע הוא שאם יצו השם אותו את הברכה לא יצטרך לצער וטרדת מחשבה כי מבילתי רב מחשבות יגיע ברכתו ובמה שלא יגור השי"ת לתת לו אין הרבות מחשבות מועיל כי אין מחשבה מועלת וכן כתיב שוא לכם משכימי קום וגו' אוכלי לחם העצבים (שם) והתכלית העולה מזה שהצדיק מסתפק במה שחננו השי"ת ושמה בחלקו כי יודע הצדיק כי לא יוסיף הצער ממון עם הברכה אשר ברכו השי"ת. עצב עניינו הצער והכעס, וכן ודבר עצב יעלה אף (ט"ו א'): כג. **כשחוק לכסיל עשות זמה**. כמו שהשחוק קל לבוא מן המחשבה כי השחוק מן התנועות הבאות פעמים רבות בלא כונה כן הפועל קל לבוא ממחשבת הכסיל כי דרכו לעשות כל אשר יזום ולא יפריש בין מחשבת

החפץ והעולה על הרוח כלי עיון ובין המחשבה המגעת אל הפועל. וחכמה לאיש
 תבונה עשות זמה והיא המחשבה היא חכמה לאיש תבונה כי עיקר חכמתו על
 שפת הפועל כי שם מרבה העיון עד שישלים לו על נכון: כד. מגורת רשע
 היא תבואנו. לא יגיע אל הרשע ממחשבותיו וממה שמשער בנפשו רק
 מגולתו ופחדתו אך תאוותיו לא יגיעוהו ותאוות צדיקים יתן השי"ת שמתאים
 אל חסדו ומיחלים לו אך פחדתו מן האויב ומפני עקת רשע לא יבואם. כי: כח.
 כעבור סופה ואין רשע מקרה קל ועובר יעבירונו כמקרה הסופה כרגע
 תעביר את המוץ וכן כתיב תמות רשע רעה (תהלים ל"ב) וכתיב כי שבע
 יפול צדיק וקם (כ"ד ט"ז) וצדיק יסוד עולם. הצדיק צדקתו תצילנו מן הצרות
 בשגם את הרבים היא מצלת והעולם נוסד עליו וכן כתיב ימלט אי נקי (איוב
 כ"ב ל'): כו. כחומץ לשנים וכעשן לעינים. אע"פ שייטב לאדם פעמים
 לרפואה והעשן לפעמים לצורך ויבערו אור לשבת נגדו ולא יתכן להנעת
 תועלתם בלא היזק לאחד האיברים כי החומץ יזיק לשנים והעשן לעינים
 כן העצל לשולחיו כי פעמים יש צורך לשליחותו והמצא תמצא בו תועלת ונכון
 לשולחו בשעת הצורך מאשר אם ימנע השולח לשלח את האיש. אך לא יתכן
 לשליחותו מבלי קלקול באחד הדברים כי מעצלותו להקשיב לקול דברי
 השולח ולצמון אותם בלבבו או לכיון את דברי מי ששלחוהו או מעצלותו
 ואיחורו בדרך לא תנצל שליחותו מן הקלקול. ויתכן כי יקרא קלקול חסרון
 התועלת (" בדבר השליחות. כי אילו שלח בעל השליחות ציר חרוץ או השלמה
 לו התוצלת לכל דברי השליחות. ועתה כי בטח על משענת (" העצל קרתו
 החסרון בקצת ענייני השליחות והסרון לא יוכל להמנות. ואם בינה שמעו זאת
 מה לעצל ולשליחותו בתוך ענין מדות הצדיק והרשע כי הזכיר למעלה וצדיק
 יסוד עולם. ואחרי המקרא הזה יזכיר יראת ד' תוסיף ימים ואיך באה שליחות
 העצל בתוך הדברים האלה. ועתה עמוד והתבונן כי המשל על מלאכת התורה
 והמצות ועל שליחותם כי המחזיקים בהם שולחי השם כדכתיב וישלחך יי
 בדרך (ש"א ט"ו י"ט) כי יי שלחני לעשות (במדבר ט"ז כ"ח) ארור עושה
 מלאכת יי רמיה (ירמי' מ"ח י') גם ראה חתימת רוב משלי שלמה שחתם
 בהם דברי חכמה הוריתך להשיב אמרם אמת לשולחך (" (כ"ב כ"א) ובא
 להזהירנו על הוריות במצות ולגנות העצלותם והודיענו כי לא יתכן לשלמות

(12) המאמר הזה משובש בכ"י ונתקן על יד כ"י H:

(13) H דברי.

(14) ע"ן שית ב' כ"א.

מצוה שיש טורח בהקמתה רק עם הזריוות והעצל אם יקיים מצוה יבטל אחד מחובותיה וחוק מחוקיה. גם הנצל לא ינצל מן הנזק לנפשו ומן העונש בקיום המצוה אע"פ שעשה מצוה מצד אחד והועיל תועלת ושכרו אתו. גם בהגותו בתורה לא יכוין אל כל דברי מלמדיו ותקראנה אותו השגגות בהוראות תמיד וכן אז"ל משרבו זחוחי הלב רבו מחלוקות בישראל (סוטה מ"ז ע"ב) וכן במצות תפלין שצריכה זריוות לא ינצל מן העונש בהסח הדעת. גם נאסר שלא יפיח בהן ולא יישן בהן ומצותן כל היום אך העוסק במצות הוא לבדו פטור מן המצות. וכן בכל חובת השי"ת יתחייב הזריוות. ויקרא עון בעצלתים כי ביחדו את הבורא אם בפיו ובשפתיו יכבדהו ולבו ירחק ממנה והנה גדול עונו וככה בעת התפלה כאשר יתור אחר לבבו וזנה אחר עסקיו לא יעשה כן כי דבר ידבר עם מלכים ויועצי ארץ וכהנה רבות עם העצל לא ימלט בקיום המצוה מן הנזק באחד העניינים כאשר לא יתכן לתועלת החומץ מבילתי הנזק לשנים: כו. **יראת י"י** תוסף ימים. (האגות י') מחלישות הכח ומקרבות קץ המות ויראת השי"ת והדאגה על העונות וחסרון עבודת האלהים לא תקצר את הימים אבל הימים על ימי היראה תוסיף כמו שנאמר ימים על ימי מלך תוסיף (תל' ס"א ז') פי' כשני דורות כי משנה שני חייו יוסיף לו ואז"ל תוספתו של הקב"ה מרובה על העיקר (דברים רבה פ"א) שני' והוספתי על ימך חמש עשרה שנה (מ"ב כ' ו') ובתהלה לא מלך רק ארבע עשרה שנה. ושנות רשעים תקצרנה. העונות בני אדם מעמידות בנין הגוף מדרך תולדתו ושנות רשעים המתענגים במלאת תאויהם והשוברים עול שמים ומנתקים מוסרות תקצורנה בחטאים מן המספר הראוי לימי חייהם: כח תוחלת צדיקים שמחה. הנה כתוב בענין התאוות לעושר ולכבוד תוחלת ממושבה מחלת לב (י"ג י"ב) אך תוחלת הצדיקים איננו מחלת לב כי ששון ושמחה ימצא בה כי תוחלתם לא על כוחם ועוצם ידם ולא אל בינתם ישענו כי על רחמי השי"י וכן כתיב בטח אל ד' בכל לבבך (ג' ה') וגו' ולא ידאגו בהמשך התוחלת כי אינם דואגין למיעוט העושר ככתוב טוב מעט ביראת י"י (ט"ו ט"ז) אך שמחה ישיגון מן התוחלת על כל פנים כי הם שמחים בכל עת על אשר השיגו לערוך תוחלתם לאלהים ולשום תקותם לחסדו וכל מה שנמשכה ומתאחרת תוחלתם הם מתענגים על העבודה אשר יעבדון את האלהים בתוחלת ובבטחון. גם תוכל לפרש תוחלת וגו' כי אין ממושכה

15) עיין פירושו על אבות פ"ב משנה ח': אע"פ שאמרו חכמי הסבע היגון חלי הלכ והרואה היא כלות הלב אך דואג בתורה אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך: ועיין פ' ר' בחי ל' כי תשא בתחלתו. ועיין פ' ר' יונה על משל ג' ח'.

תוחלתם כי קרובה ישועתם לבא ואם לא יגיע הענין שמיחלים עליו תהיה צדקת התוחלת סבה לתועלת ולחסדים רבים ונכבדים מן הענין אשר בקשה נפשם ככתוב והבוטח ביי חסד יסוכבנו (תהלים ל"ב י') ותקות רשעים תאבד בהעדר הענין שמקוים עליו תהיה תקותם אובדת כי אין שכר על תקותם כי לא על ישועת השם בטחו. גם יתכן לפרש"י כי קללם באבדון תקותם כענין שכתוב אל תתן יי מאויי רשע (תהלים ק"מ ט') כי פעמים בהוכר מדת הצדיק אין ההפך במדת הרשע נזכר רק הקללה על מדתו. וכן פי צדיק ינוב חכמה ולשון תהפוכות תכרת"י (י' ל"א). לשון התקוה יבא על התערת לב האדם בקרוב הדבר והתוחלת תבא על הצפיה וההמנה כמו שכתוב ויחל עיד שבעת ימים (בראש' ח' י') ותרא כי נוחלה כי אבדה תקותה (להתחזק המלכות בידה) ותקח אחד מגוריה (יחזק' י"ט ה') על כן אמר הכתוב תקות רשעים תאבד כי גם בדבר שמתעדים בלבם על הגעתו תאבד תקותם: כט. מעוז לתום דרך יי, מדות השי"ת מעוז לתום כי אם כשל כח התם יי עוזו ומעוזו. ומחתה לפועלי און. גם בעת שלותם וגבורת כחם מדות השי"ת להם למחתה לשבר את גאון עזם ולהשפיל גאותם. דרך יי כענין שנא' הודיעני נא את דרכיך, בדרכיך חייני (תהלים קי"ט ל"ז) כן גבהו דרכי מדרכיכם (ישעי' נ"ה ט'): ל. צדיק לעולם בל ימוט כי השי"ת מעוז לו בכל צרותיו והוא תוספת ביאור על מה שהזכיר מעוז לתום דרך יי, ורשעים לא ישכנו ארץ, טובתם לא ימשך ואחרית שלותם לאבדון כי הדבר ברור שזאת אחריתו אך לא נודע מתי נמצא כי דרך יי מחתה לפועלי און. מחתה ענינו הפחד והיראה כי כל עת יש לו להתיירא מן יקרהו מה שלא תמלט אחריתו ממנו. והנה גם סוף המקרא הזה ביאור לסוף המקרא שלמעלה: לא. פי צדיק ינוב חכמה. ינוב לשון דבור"י. וכן בורא ניב שפתים (יעשי' נ"ז י"ט) או יהיה לשון פרי וכן ומלאו פגי תבל תנובה (שם כ"ו ו') מתנובות"י שדי (איכא ד' ט') חיל כי ינוב (תהלים ס"ב י"א) שפרשו יפירה כתנובה. והענין פי צדיק יפירה חכמה שהרגיל שפתיו בחכמה עד שהיא להם כפרי לעץ שלא ידברו בלתי דברי חכמה. ולשון תהפוכות תכרת שמדברת הפך האמת אומרת לטוב רע ולרע טוב ומחזקת השקר ומראה פנים לשוא וחלוקה האמת הוא הפך החכמה על כן בא לשון תהפוכות על הפך מדות הצדיק שינוב

(16) H גם יתכן תאבד לשון קללה כי קללם.

(17) עיין י"א ב'.

(18) עיין פירושו לפסוק כ"ח ור' בחיי פ' האזינו.

(19) עיין ס' השרשים ערך נוב.

חכמה. ולשון תהפוכות תכרת. הזכיר הקללה על המדה ההיא כי היא מגונה עד מאוד ולמטה יזכור פי' פי רשעים נוהג עליה בהפך ממדת הצדיק אשר פיו ינוב חכמה, ולגודל דעת המדה הקדים קללתה להזכרת מדת הרשע עליה: לב. שפתי צדיק ידעון רצון. לפי שהזכיר כי פי צדיק ינוב חכמה וקלל לשון תהפוכות בא להודיענו כי אע"פ שלא ידבר הצדיק רק אמת דרכו לשנות בענין השלום ושפתיו נהוגות ומלומדות לרצות חבריו שנא' מענה רך ישיב חמה (ט"ו א') וכן אמרו ז"ל (י' מותר לשנות בדברי השלום (יבמות ס"ה ע"ב). ובלעדי זה לא תכון ביד האדם מצות הבאת שלום בין אדם לחברו אשר הכתוב ודברי החכמים ז"ל משבחין עליה. ופי רשעים תהפוכות, פיהם מלומד ורגיל להכריע על הפך האמת לכל ריב ותוכחה כי יהיה ריב בין אנשים וגם אינם בדבר ואין להם בו תועלת דרכם להכריע על טענת השקר ולהראות לה פנים ומה שהביאם לזה כי על פי שפעלו תמיד עולה ועושק וחמס והוצרכו תמיד לטענות השקר בהתווכחם עם דעיהם לאמר לא פעלנו און על ידי זאת הרגילו שפתיהם לאמר רע לטוב ולטוב רע ולהכריע את השקר.

יא.

א. מאזני מרמה תועבת יי'. פורש בתורה שנאמר לא יהיה בכיסך (דברים כ"ה י"ג) וגו' כי תועבת ד' וגו'. צריך אתה לבקש טעם על מה הוזקק שלמה ע"ה לחזור ולכתוב זה בלא תוספת ביאור והבנת טעם גם כי המקראות האלה סדורים בעניני המדות ולא בפרט מעשה ממעשה העבירות. עתה תראה כי נסב גבול הענין הזה לענין פי רשעים תהפוכות (י' ל"ב) ובא שלמה ע"ה לתת מופת על המדה ההיא כי היא שנואה וגם לא יתן ולא יוסיף מה שהרשע מכריע על טענת השקר בהיות ריב בין אנשים כגון שאין הרשע שופט בינותם ואין בידו להציל עשוק מיד עושקו ובא האות והמופת כי מדת הכרעת השקר תועבת יי' כענין מאזני מרמה שהן תועבת יי' ככתוב בתורה ואפי' לא שקלו בעליהן בהן עברו את פי יי' כמו שאנ"ל כי לא נכתבה אזהרת המשקלות רק לעבור עליהן משעת המעשה (ב"ב פ"ט) שכבר נתפרש איסור הגזל והאונאה ואם מאזני מרמה יען היותם מוכנות להכריע במרמה הם תועבת יי' אע"פ שלא הוננו בעליהן בהן כ"ש המרגיל שפתיו להכריע על השקר ואף כי לא הוזקו

השלום. H מותר לשנות מפני השלום, וביבמות הגירסא: מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום. ועיין ש"ת ג' קפ"א.

מאומה בהכרעתן כי הם שנואות כי הנה המה מיכנות בהרגל ההוא לעזור את השקר במקום שתחזקנה ידי עושה השקר בעזרת דברי הרשע ותרפינה ידי הזכאי בהכרעת פי תהפוכות וישליט ההרגל בלב ובשפתים כי ההרגל על כל דבר שלטון¹ וכן כתיב למדו לשונם² (ירמי' ט' ד') וגו' הוי אומרים לרע טוב ולטוב רע (ישעי' ה' כ'); ב. בא זדון ויבא קלון. תולדת הודון לבנות ולחרף הבריות כי הוא מקלה חברו ומשפיל כבודו בשביל הנאת שעה שנהנה להתכבד בקלונו³ או שלא רצה לסבול צער שעה למשול בכעסו. ואת צנועים חכמה. הצנעה מניע את האדם מדברי קלון ונבלות ומיעוט הדברים ממדת הצנועים והצניעות גורמת חכמה לבעליה כי היא מדת החכמים אשר בה יכנו את החכמים כי ישמעו ויקשיבו ולא יתאוו להתגלות לבם כמו שנ' גם אויל מחריש חכם וגו' (י"ז כ"ח); ג. תמת ישרים תנחם וסלף בוגדים ישרם. עתה פתח שלמה ע"ה להורות ענין מדת התום ומדת היושר והם שני עניינים וקרובים בדמיון: זה לזה על כן יחברם הכתוב במקומות הרבה כמו שנא' באויב איש תם ויושר (איוב א' א') התום והיושר דומים בענינים וכן סוד מרע בסבת יראת האלהים וכן תום ויושר יצדוני (תהלים כ"ה כ"א) ונאמר אנשי דמים ישנאו תם (כ"ט י') והמקראות ההם סודרים בענין ההפכים שהטבע שונא את הפכו ואוהב את דומתו וכתוב למעלה לזה איש חכם נשפט וגו' והענין כי אין נחת לזה מזה ועל זה אמר שהישרים יבקשו נפש התם לאהבה וחברה לפי שעניינם דומה. ועתה אבאר ענין התום וענין היושר. דע כי התם שלימות מדות הנפש כמו שנא' (תהלים ק"א ב') והנה תראה כי הבהמה אשר אין בה מום תקרא תמימה. תמים יהיה לרצון (ויקרא כ"ב כ"א). פרה אדומה תמימה (במדבר י"ט ב') כי שלימות הבהמה בהעדר המום מבשרה נקראת תמימה ומום האדם רוע מדות נפשו על כן יקרא מי שאין לו מדה מגונה תמים. וכן אויל על ענין צדיק תמים. תמים בדרכיו צדיק במעשיו (ע"ז ו' ע"א) פ' תמים בדרכיו במדותיו וכן אשרי תמימי דרך ((תהלים קי"ט א')) תמימי מדות והנהגות וכן בדרכיך יזכרון (ישעי' ס"ד ד') ורבים כהם. וענין תואר היושר אוהב היושר ובוחר הצדק והנכונה ובכלל התואר הזה שהוא מכיר היושר ונכון לבב באמת כי לא יקרא האדם אוהב

1 בש"ת ב' ל': ואמר במוסרים להרגל על כל דבר שלטון. עיין צונץ קבוצת מכתבים ג' רס"א.

2 עיין ש"ת ג' קפ"ו.

3 הבאתי הגירסא מכ"י H ובכ"י O הגירסא מטושטשת היא: או שלא לסבול צער למשול בכעסו והנה בא זדון רב ועצוב כגו והמניעה מדברי קלון ונבלות ואת צנועים חכמה ומיעוט דברים.

ובחר מבלי שיכיר הנאהב והנבחר, וטבע היושר הנמצא בו כולל שני אלה שתכונתו נוטה אל היושר בכל דברי מחקריה ותאותו גם כן אל היושר נוטה ונכספה והשלימות באיש הכח החכמה והכח המתאווה לדרך אחת היא דרך היושר, אבל לא יתכן לכח המתאווה מבלי היות תולדתו ג"כ להתאווה לצרכי הגוף ולהנאות ההרגשות זולתי אם האיש הוא יעדר ההרגשות. על כן צריך האיש זה לחזה בהרגל ובהמשכה את כחו המתאווה בתולדתה אל היושר ולהוסיף יום יום על תאותה אל היושר ולסלק נטותה אל שאר התאוות וההנאות ויהיה סלוק שאר התאוות במניעות המחשבה והפועל מהן זולתי כדי צורך קיום הגוף והעמדת תולדת כח איבריו על מזג תכונתם. וכן יהיה סלוק שאר התאוות בחזק התאווה אל החכמה ובהתמדת החשק והמחשבה בדרכי היושר או תשבת תאות ההנאות והרצת את חפציה ויתגבר חפץ החכמה ולא ישיגו אליו שאר החפצים כאשר נודע כי כל החפצים לא ישוו בה ויעזור את האיש הזה טבע היושר אשר בו בכל מה שצירה להגביר כח התאווה והחשק אל היושר, והיושר כולל כל המדות הטובות כי המדות הטובות הם המדות הישירות. ומן ההקדמה הזאת תעמוד על ביאור הפסוקים האלה השנויים והמשולשים בענין התם וענין הישר והנה אשוב לבארם. תומת ישרים תנחם. שלמות המדות המגעת אל הישרים מתולדת ישרם כי ישרם תעזים בכל אשר יגבירו תאותם והרגל הנהגתם לקנות המדות הטובות הוא תנחם למשרם מכל מכשול במעשיהם כמו שכתוב בהתהלכך תנחה אותך (ו' כ"ב). עוד נכון לפרש תנחם לא יצטרכו לעמל להנחותם תומתם⁽⁴⁾ כי תומתם תנחה אותם לפי שתולדות ישרם עוזרת אותם לחזק תומתם. וסלף בוגדים ישרם. הבגידה הפך ליושר כי הפך ליושר במדות משלם רעה תחת טובה וסלף בוגדים הוא העקשות וחילוף המדות הטובות המגיע אליהם ממדת הבגידה כי הם מתחזקים בכל יום בפועל מדת בגידתם וכח תאותם להפך היושר וע"י כן קונין המדות הרעות והסלף ההוא ישרם שלא ימשלו לשוב אל הנכונה מענין שני ואוילים בחסר לב ימותו (י' כ"א) או לשון⁽⁵⁾ קללה שמקלל אותם לעוצם גנות מדתם על דרך ולשון תהפוכות תכרת (י' ל"א). ד. לא יועיל הון ביום עברה. לפי שדבר על הישרים בא לדבר עתה על הצדיקים במעשיהם ורודפים צדקה ומעשים נצדקים

(4) כאן מביא כ"י H כענין שנא' ומבטן אמו אנחנו (איוב ל"א י"ח) אבל תומתם תנחה אותם ר"ל כי התמימות נקל לישר בדרך כדכתיב ודעת לנכון נקל (י"ד ז') וכי אהבת היושר והכרתו תתקן את כל המדות כשהשיג עליהן והתמימות המגעת מן היושר תנחה את בעליה. והדברים האלה נמצאים בכ"י O לקמן בפ' פסוק ד'.

(5) ע"י שם פ' ר' יונה.

ואמר שהצדקה שהוא חסרון ההון למצוה תציל ממות אשר יתרוי ההון לא יועיל בזאת. למעלה כתיב לא יועילו אוצרות רשע (י' ב) ופה הוסיף לברר כי גם הממון המקובץ מיגיע כפים ולא מן הרשע והחמס לא יועיל ביום עברה. וצדקה תציל ממות ביום עברה. פ"א תומת ישרים תנחם. אינם צריכין לטרוח להנחות תומתם כענין שנ' ומבטן אמי אנחנה (איוב ל"א י"ח). אבל תומתם תנחה אותם ר"ל כי התמימות נקל לישר בדרך. ונאמר ודעת לנכון נקל (י"ד ו'). וכי אהבת היושר והכרתו תתקן את כל המדות כשהשגיה עליהן. והתמימות המגעת מן היושר תנחה את בעליה. והסלף שהוא הפך הישר הנמצא בתולדת הבוגדים ישדם ויכלם כי לא ישיגו דרך מדרכי הנכוחה עד אשר יסירו הסלף מקרבם וישלחו יד במדה ההיא למשאות אותה משרשיה⁶). לא יועיל הון. ביום עברה. לפי שדבר על הבוגדים בה להזהיר על מדת הצדקה שהוא הפך דרכי הבוגד ואמר למה תחוס עין אדם על ההון ויקפוץ את ידו מן הצדקה והנה ביום עברה לא יועיל הון ולא יציל. וצדקה תציל ממות. ע"כ טוב לו לאצור אוצרות המצילות מכל עברה וגזירה ומן המות. וכל זה ריוח והצלחה מפירות המצוה והקרן קיימת לעולם הבא כמו שאז"ל. ויתבאר עוד בספר הזה. למעלה כתיב לא יועילו אוצרות רשע שלא הגיע מהם הצלחה ואחרית התקוה ועתה דבר על ההון אע"פ שקבצו בצדק שלא יועיל ביום עברה. ה. צדקת תמים תישר דרכו וברשעתו יפול רשע. כבר הקדמנו כי תמים יקרא השלם במדות התולדות או שתקן מדותיו והגיעם אל השלמות וההוא יקרא תמים אע"פ שלא זרחה שמש עליו מן החכמה להשלימו בהכרת היושר. ועתה הודיע כי זכות מדות התמים וכונותיו הרצויות תגיעהו אל היושר בפעולותיו ותסיר המכשול ממעשיו. וברשעתו יפול רשע. ברשעת לבו וזדונו ומדותיו הרעות יכשל ויפול בשוחת חטאים כי לא יתכן למדות שלא יולידו פועל ועל דרך מה שכ' זעום י"י יפול שם (כ"ב י"ד). ברשעתו בזדון לבו וכן ורשעה תסלף חטאת (י"ג ו'). ה. צדקת⁷ ישרים תצילם. כבר באר כי הישר הוא המכיר היושר ובוחר ואוהב היושר והנה מאהבת היושר יסבול כל דבר הקשה שיחייב אותו הישר הוא לסבול ויכנע לאמת כאשר אמרו מחברי המוסר סבול האמת ואם ימר⁸. ועתה הודיע כי צדקת הישר תציליהו מן הנזקים הבאים בסבת סבול האמת. ובהות בוגדים ילכדו. הבוגדים הנעזרים

(6) הבליצה הזאת הנמצא ביחזקאל י"ז ט'.

(7) עיין ר' בחיי ריש פ' ויצא.

(8) עיין מבחר הפנינים פרק ט' מאמר א'.

(9) עיין ש"ת ב' ו' י"ח.

בשקר ילכדו בהותם. ובהות כמו ובהוה וכן עיר תהלת (ירמי' מ"ט כ"ה) כמו תהלת. ויתכן לפרש ובהות בוגדים ילכדו הבוגדים, והנה מדת הבוגד הפך מדת הישר כאשר יתבאר מן המקראות האלה. ועוד מקרא מבואר מהם כופר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד (כ"א י"ח). גם הרשע הפך הישר כמו שכתוב בברכת ישרים תרום קרת (י"א י"א) אבל כשתבא לכיון מדה הפך מדה תשים הבוגד הפך הישר והרשע הפך הצדיק ובין בדברים. ז. **במות אדם רשע תאבד תקוה.** בא לדבר בגנות הרשע שלא תקנא בהצלחתו בעולם ואמר כמות אדם רשע תאבד תקוה כי תקותו הצלחת העולם הזה בעושר ושררה ותכלה תקותו במותו. ותוחלת אונים אבדה. תוחלת אנשי אונים אבדה במותם ובא אונים בלשון רבים וכמזהו תאנים הלאה (יחזק' כ"ד י"ב). אונים אנשי אונים. כן פי רשע פי מרמה (תהלים ק"ט ב') ואני תפלה (שם ק"ט ד'). עוד יתכן לפרש ותוחלת אונים שהיו בוטחים על הרשע ועל כחו ושמנו אותו זרועם אבדה במותם כדרך ביום ההוא אבדו עשתונותיו (שם קמ"ו ד'). עשתונות הבוטח בכח אדם שאין לו תשועה. ויש אומרים תוחלת אונים תוחלת בני הרשע מלשון ראשית אוננו (דברים כ"א י"ז). ח. **צדיק מצרה נחלץ** וגו' בא לדבר על מעלת הצדיק וגנות הרשע. ואמר כי פעמים נגזרה על הצדיק גזירה וינתן רשע כפרו כדרך נתתי כפרך מצרים (ישעיה מ"ג ג') וכן כופר לצדיק רשע (כ"א י"ח) אמר כל אלה שלמה ע"ה להרחיק קנאת כבוד הרשע ולהבנות הצלחותיו. ט. **כפה י' חנף ישחת רעהו.** דבר על מדת החנופה כי החנף ישחית רעהו בפיו כי ישבחהו בפניו במעלה שלא תמצא בו ויתעבהו בנפשו וישימהו תועבת י"י שנ' תועבת י"י כל גבה לב (ט"ז ה'). ובדעת צדיקים יחלצו. הצדיקים נחלצים מן החנף בדעתם כי לא יתעו בנפשם להתגאות בעבור שבח ותהלה אשר יהללום הבריות וכן אז"ל הוי צדיק ואל תהי רשע (נדה ל' ע"ב) ואפי' אם יאמרו עליך כל העולם כלו צדיק אתה הוי בעיניך כרשע. גם י' יש לפ' ובדעת צדיקים יחלצו רעיהם כי הם המוכיחים הבריות הפך מדת החנף כי לא דיו שלא יוכיח אך שבחנו וישחיתנו בפיו. י. **בטוב י' צדיקים תעלוץ קריה.** כי הצדיק ייטיב לכל ולא ידע ויתכן לפ' כי בא לפ' כי הכל חייבין לעלוץ בטוב צדיקים ולשמוח באבוד רשעים ומה שכתוב לא תשנא את אחיך בלבבך (ויקרא

(10) עיין ש"ת ג' קצ"ב.

(11) גם זה הפירוש נמצא בש"ת שם.

(12) עיין ר' בחי' ריש ט' ויצא.

י"ט י"ז) אין הרשע בכלל אחיך" וכן אד"ל ונשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך והרבה נתבאר הענין בדבריהם ז"ל (יבמות פ"ב ע"ב). יא. בברכת" ישרים תרום קרת. כאשר יצליחו הישרים בעושר ובכבוד תתעלה ותרום המדינה כי הישרים מושכים לבות בני האדם בחכמתם ויועצים אותם במועצות ודעת כי הישרים הם המשכילים שכל טוב כאשר בארנו ובהצליחם בעושר וכבוד דבריהם נשמעים. ובפי רשעים תהרס. ברכילות וסכסוך ושלוח מדנים והגביהם השקר והשפילים האמת. ויתכן לפ' בברכת ישרים בהטלתם וברכתם שהיא רצויה וכן כתוב ותפלת ישרים רצונו (ט"ו ח'). ובפי רשעים תהרס. הצדיקים יעמידו בברכת פיהם והרשעים יהרסו בפיהם. יב. ב"ז" לרעהו חסר לב וגוי מי שהוא בז לחברו חסר לב הוא כי זאת המדה תעיד על מוסרו גם תעיד על חסרון דעתו כמו שאז"ל אל תהי בז לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר (אבות ד' ג'). חסר לב יקרא על חסרון המדות והמוסר, נואף אשה חסר לב (ו' ל"ב). לקנות חכמה ולב אין (י"ז ט"ז) על דרך ושומע תוכחת קונה לב. וכן יקרא חסר לב על חסרון הדעת כיונה פותה אין לב (הושע ד' י"א). ואיש תבונות יחריש כי יבין אשר זה חסר לב ואין מדרך כבודו לענותו פן ישוה לו. והשנית כי די במה שיתגלע זה על חסרון דעתו והעיד בנפשו שהוא חסר לב. יג. הולך" רכיל מגלה סוד. אם תראה אדם שהוא רכיל ומסכסך בדברי בזיון וקצף שישמע על אדם תדע כי הוא מגלה סוד ואל תגלה אליו סודך ואל תבטח בו כי אחרי שתמסור אליו הדבר יגלהו כי מי שאינו נשמר ברוחו מן הרכילות לא יזהר בהסתר הסוד. ונאמן רוח מכסה דבר. נתן טעם לדבר כי אין הסתר הסוד בלתי לנאמני רוח ומי שהוא נאמן רוח הלא הוא מכסה דבר שאינו ראוי לגלותו". אע"פ שלא כסוהו האומר ולא יגלה רכיל. ואמר במקום אחר גולה סוד הולך רכיל (כ' י"ט) והוא על דרך הזה כאשר יתבאר. יד. באין תחבולות יפל עם. להנהגת העם יצטרכו חקרי לב ומחשבות להזהר מכל תאנה של מתאנה ולראות את הנולד שאם יתחכמו להם אויביהם על דרך וענין תמצא בידם הסכמה מוקדמת להשמר מן הענין ההוא ומחשבת תחבולות המגיע מן הבינה כמו שכתוב ונכון תחבולת יקנה

(13) עיין מה שכתב ר' יונה ז"ל בפירוש לפסוק ג' כ"ט.

(14) ר' בחיי ריש סי' ויצא ש"ת ג' קנ"ב.

(15) ש"ת, ג' קע"ח.

(16) ש"ת, ג' רכ"ה.

(17) H אע"פ שלא נאמר בסוד.

(א' ה') ונאמר במקום אחר כי בתחבולות תעשה לך מלחמה (כ"ד ו') ותשועה ברוב יועץ. תשועה מצרה קרובה וסכנה. ברב יועץ כי ברוב הדעות תמצא דעה מתוקנת ותצא הסכמה לאור ונכונה. טו. **רע ירוע כי ערב זר.** איש רע ירוע וישבר כי ערב זר. הזר הוא האיש אשר לא הכיר ולא הוחזק אצלו במדת הנאמנות ואם לא ירצה לשלם הזר ההוא הלוח או שאין לו לשלם לא ינצל מאהר משתים או שיצטק עליו המלות ויחטא ואשם כי לא ישלם לו ותרבה עליו עם החטאת והאשם התלונה והתרעומת או שיכריחוהו ב"ד לשלם ויחזור ויצטק על הלוח וידין עמו ונמצא קונה מדון ומריבה וגם הפסד ממון אם אין ללוח לשלם או שהוא איש אלם ועריץ גם התגלע כי הוא איש עיל ולא שלם כי אם בהכרח ב"ד. על כן אמר רע ירוע כי ערב זר והוא האיש הרע תקראנו אותו כאלה בערבות הזר אך איש טוב לא תבאחו כל זאת בערבות כי הוא גומל בדעתו מתחלה לשלם למלוח בלא דין ודברים אם אין ללוח לשלם ולא יריב להתקוטט עם המלוח אח"כ כי על הרעת הזאת נכנס בערבות מתחלה. ולולא כי זאת עמו לא היה נעשה ערב לזר אחרי כי הוא איש טוב ושונא מדנים ומבקש שלום. ושונא תוקעים בוטח. הגדיל להרחיק הערבות ואמר כי לא יבטח בהונן זולתי מי שישנא המדה הזאת כי אחרי שהוא שונא הנהגים כן יזהר מהדבר וירחיקהו ולא יכשל בו אבל כל זמן שלא ישנא המדה הזאת איננו בוטח שלא יכשל בו כאשר יפתוהו ויתחננו אליו לערוב ערובה ולא יעצור ברוחו למנוע שאלתם כענין שנא' ולשונו רכה וגו' (כ"ה ט"ו): טז. **אשת חן תתמך כבוד.** אנשים הנותנים חתיתם בארץ החיים והם הנקראים עריצים מלשון לא תערצו ולא תיראו (דברים א' כ"ט) ודימהו רשע עריץ (תהלים ל"ז ל"ה) ונחלת עריצים (איוב כ"ז י"ג) ואלה יתמכו עושר לא יחושו רק לסמך ולהגדיל העושר ולהרבות הממון כי בו יתגברו לתת חתיתם והם אוהבים שייראו הבריות מהם ויערצו מנזיקיהם יותר מאהבת הכבוד והחשיבות בעיני הבריות עד כי יחדלו מן הצדקות ומן החסד גם עיניהם על החמס והעושק להרבות הונם. וזאת הכת תועה מאוד כי הם ידמו כי הכבוד הוא שייראו הבריות מהם ויחתו מעשרם ולא ידעו כי הכבוד יגיע מכשרון המעשה וטוב ההנהגה ושפלות הרוח כי עם אלה יהיה האדם אהוב ורצוי לבריות וחשוב ונהדר בעיניהם ויביטו אליו בעין ההדרור. ורשעים וזון לבם יעוור את עיניהם והוא יביאם לחשוב כי הזדון והחתית אשר יבחרו בו ויאהבוהו הוא עיקר הכבוד. וכן כתוב ודרך רשעים תאבד כאשר יתבאר במקומו. ויש לתת טעם למה שהוכיר אשת חן ולא אמר איש חן. אולי רצה לומר כי העריץ אם הוא בעל אשת חן לא יניחנה לתמוך

טהור מן התאוות ובמקום אחר הודיענו כי רצון השי"ת למשכילים כמש"כ רצון מלך לעבד משכיל (י"ד ל"ה) כאשר יתבאר. ובכאן הודיע כי רצונו לתמימי המדות וע"כ יתעורר האדם בכל מאמצי כח להסיר המדות הרעות להתרצות אל השם. תמימי דרך תמימי מדות וכן רוב לשון דרך הגוכר בספר הזה כאשר בארנו: כא. יד ליד לא ינקה וזרע צדיקים נמלט. יד חלק מלשון חמש ידות עשר ידות והגמול יקרא חלק. זה חלק שוסינו (ישעי' י"ז י"ד) וידו חלקתו להם (שם ל"ד י"ז) והבחירה שיבחר האדם ג"כ תקרא חלק. בחלקי נחל חלקך (שם ג"ז ו') והענין כאשר יחלק השי"ת לנבראים חלק מעשיהם ויביאם במשפט על בחירתם לא ינקה רע והוא האיש הבוחר ברע כי לא יעבירו לו על כל פשעיו ולא יפדוהו מעונותיו אחרי אשר בחירתו ברע וכן כתיב ואיש מזימות ירשיע (י"ב ב') כאשר יתבאר. וזרע צדיקים נמלט. הצדיק לא את נפשו לבד ימלט כי גם זרעו נמלט בצדקתו ויכנס לו השם לפנים משורת הדין: כב. **נזם זהב באף חזיר**. הודיענו המקרא הזה כי כאשר העדיים טפלה לגופים כן הגוף טפל לנפש החכמה. וכאשר לא יתיפה הגוף המשוקץ בעדיים כן לא תתיפה נעדרת השכל ביופי הגוף. ואמר אשה יפה מפני שיבחנו בני אדם היופי מן הנשים על כן הודיע כי אשה סרת טעם לא תתיפה ביופי המראה והתואר כאשר לא יתיפה גוף החזיר בנזם זהב כי כשהעיקר גרוע ופחות לא יתעלה בטפלה ואמר דוד הע"ה המשביע בטוב עדיך (תהלים ק"ג ה') והוא הגוף שנחשב עדי הנפש כי הוא טפלה לנפש כעדי שהוא טפלה לגוף והשנית כי הנפש תעשה פעולותיה ע"י האברים ע"כ יקרא הגוף עדיה ולא כדברי המפרש (" עדי הוא הפה ומה שכתוב עדי לבלום (תהלים ל"ב ט') ביאורו עדי הסוס לבלום אותו במתג ורסן וכן המכאובים והמוסר עדי הרשעים: כג. **תאות צדיקים אך טוב**. הודיענו כי לא יחשב האיש צדיק עד שיבער מקרבו כל תאוה רעה ולא תשאר במורשי לבבו זולתי תאות הטוב. ולשון אך יורה על בטול תאות. הרע ותאות התענוגים והשררות והבלי העולם זולתי תאות הטוב וכן אמר דוד הע"ה י"י נגד כל תאותי (תהלים ל"ח י') גלויה לפניך (" כי לא תלוה אליה תאות רע ואדל הקנאה והתאוה והכבוד מציאין את האדם מן העולם (" (אבות פ"ד מ' כ"ח). תקות רשעים עברה. הרשעים לא דיין שמתארים

(20) כחנתו על ר' יונה גנאה שמביא מירוש זה בס' השרשים.

(21) בכ"י H כי לא התאויתי אל תאות הרע.

(22) עיין פ' ר' יונה על אבות דף כ"ח ע"ב.

לרע אך מקוים ומתעתדים אליו לרוב חפצם בי. כי לא יתכן לתאוה בלתי ייחול ותקוה וכן לי קו רשעים לאבדני (תהלים קי"ט צ"ה). בערה איך הבריות ורעתם גם כי יש לפרש עברת השם על ידי הרשעים מפני תקותם לרע; כו" (ש) שוחר טוב יבקש רצון. המתפלל בעד רעיו מבקש רצון השי"ת ואז"ל (י) המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (ב"ק צ"ב ע"א) שנא' וי"י שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו (איוב מ"ב י') וכתוב ותפילתי אל חיקי תשוב (תהלים ל"ה י"ג) ופרנס ואדם חשוב נענשים אם אינם מבקשים רחמים על הצבור ועל הדור כמו שאז"ל בענין משי"כ וישב בה עד מות הכהן הגדול (במדבר ל"ה כ"ה) שהיה מבקש רחמים על דורו (מכות י"א) וכתוב חלילה לי מחטא לי"י מחדל להתפלל בעדכם (ש"א י"ב כ"ג). ודורש רעה תבואנו. לא די כי אינו דורש שלום אחיו וטובתם אבל דורש רעתם על כן תבואנו רעה. וזה דרך רוב הספר הזה לדבר על הקצה האחרון מן ההפך; כת"י. ב"טח בעשרו הוא יפול. בסבת עשרו ומדה כנגד מדה וכענין שכתוב עושר שמור לבעליו (קה"ה ה' י"ג) וגו' גם יש לפרש ב"טח בעשרו הוא יפול כי יאבד עשרו כרגע בעונש הבטחון הזה אשר בטח וכענין שכתב ואבד העושר ההוא בענין רע (שם ה' י"ג) וכתוב התעיף עיניך בו ואיננו (כ"ג ה'). וכעלה צדיקים יפרחו. הצדיקים שהם ב"טחיים בשי"ת תצמח ישועתם מענים ומכל צרותם קל מהרה כעלה שהוא ממחר לפרוח מן הפרי ותגמר פריחתו בזמן מועט. הנה העשיר יפול פתאום בפתע מכבודו ושלותו בסבת בטחונו בהינו והצדיק ינצל מצרתו קל מהרה בסבת בטחונו בשי"ת. דרך הספר הזה להראותך הדרך הטוב והפכו הגמור והגמול שיגיעוהו מן הדרך הטוב והפכו; כט. עוכר ביתו ינחל רוח. הכלי שעוכר בני ביתו ומסגף אותם וגם ימנע מתת שכר ללמדם ספר או אומנות או לתת מחיר בידם לקנות חכמה ולספק מחייתם שיתעסקו בה ינחל רוח. חלקו מכל עמלו ועשרו רוח. ינחל לשון חלק וכן ונחלת עריצים (איוב כ"ז י"ג) זאת נחלת עבדי י"י (ישעי' נ"ד י"ו) ותמימים ינחלו טוב (כ"ח י') ועבד אויל לחכם לב. סמך זה הענין בכאן למען יגלה לך מזה טעם למה שא' עוכר ביתו ינחל רוח כי מה יועיל לבניו ההון שיניח להם והם ריקים מן החכמה ואוילים שלא נתעסק האב בהצלחתם ולימודם בחכמה ומוסר והלא עבד אויל לחכם לב גם אם יהיה לו הון ועושר. גם יש לפרש ינחל רוח ינחיל את הרוח והוא יוצא

(23) פסוק כ"ד מפורש בבאור ג' כ"ז, פסוק כ"ה בבאורו לפי אבות דף ל"ד ע"א.

(24) הגרסא שלנו: כל המבקש רחמים.

(25) מירוש הפסוק הזה ושלפניו הביא ר' בתיי בפי קרח ע"ש.

כמו ונחל יי את יהודה חלקו (זכרי' ב' ט"ז) ונחלחנו (שמות ל"ד ט') והענין עוכר ביתו מה יתרון בעמלו והונו והוא טרח בו להנחילו לבניו והוא ינחלנו לרוח ויניחנו לבנים פחותים וחלשים וריקים מן החכמה ועבד אויל לחכם לב לכן אם נתעסק בחייו בהצלחתם ולימודם והנחילם חכמה ומוסר אז טוב להם מכל ממון שיניח להם ולא הם עבדים לחכם לב: ל. פרי צדיק עץ חיים. והם בניו. עץ חיים. כי הצדיק יוכיח בניו מנעוריו ויתחכם לשחרו מוסר ויגדלנו בתוכחת חיים וכדרך שג' חנוך לנער (כ"ב ו'). ולוקח נפשות חכם. יתכן לצדיק שלא נתעסק בלמוד החכמה כי אם בכשרון המעשה ואין בידו למשוך לב הבריות לקבל תוכחותיו אך בניו שהם תחת ידו ודבריו נשמעים להם ידריכם בדרך חכמה ויגדלם בנעוריהם אבל החכם שדבריו נשמעים לוקח נפשות ומושך לבות בני אדם לדרך חיים ומביא הדברים בלבם בחכמתו; לא. הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא. אם תראה רשע וטוב לו בעה"ז אל תעבור עליך רוח ספק בענין הפקודה והשלום באחריתו כי באמת ישלמו לו כפעלו כי הנה הצדיק ישולם בעה"ז על חטא אחד שיחטיא ואע"פ שהצדיק אוהב לאלוהיו אינו מוותר לו על חטאו אף כי רשע וחוטא כ"ש כי ימדו פעולותיו אל חיקו ולא יוותרו לו על חטאיו. ואשר תראה שלות הרשע אולי יש בידו זכות אחד והוא אינו ראוי לתגמול הנעימות בעה"ב ע"כ יאכילותו זכות בעה"ז על דרך ומשלם לשונאיו (דברים ד' י') וגו'. אף כי לשון קל חומר וכן ואף כי נלך קעילה (ש"א כ"ג ג'). ואמרו הן צדיק בארץ כי לא יפקדו חטא הצדיק בעולם הבא וזולתי בעה"ז ישלמו לו חטאו למען ינקה לעולם הבא ואח"ל בב"ר") אם לעוברי רצונו כך לעושה רצונו עאכ"ו והענין אם לעוברי רצונו יש שלוח גדולה בעה"ז על זכות אחת לעושה רצונו על אכ"ו שהם מתעתדים לנעימות ועוד אמרו שם אם לעושה רצונו כך לעוברי רצונו עאכ"ו וזה כענין המקרא הזה כי אם הצדיק נלכד בחטאו בעה"ז אף כי הרשע בעה"ב תהי על עצמותיו עונותיו".

יב.

א. אהב מסר אהב דעת. אם תראה אדם שנבשל במעשיו בהמשכו אחר תאוותיו וייטב בעיניו כאשר יוכיחוהו תדע כי איש דעת ונמשו מקבלת דברי השכל ובחירת בדעת אך התאוה מתגברת עליו להחטיאו. לכן

(26) גור'ם ב': מכות כ"ד :

(27) הלשון ביחזקאל ל"ב כ"ה.

מאהבתו הדעת יאהב המוסר וישפר עליו כאשר יוכיחו אותו ויקוה כי תעזרתו תוכחת המוכיחים למשול ברוחו ולהתגבר על יצרו. ושונא תוכחת בער. אחרי אשר ישנא התוכחת כסיל ובער הוא ונפשו נמשכת בחברתה אחרי התאוה והיא כנפש הבהמה. תרגום בעירא. וכן ושלה את בעירה (שמות כ"ב ד') ומלשון הזה כסיל ובער יאבדו (תהלים מ"ט י"א) יבערו ויכסלו (ירמ' י' ח') נבער כל אדם מדעת (שם י' י"ד) ואני בער ולא אדע (תהלים ע"ג כ"ב): ב. יפיק רצון מ"י') ואיש מזימות ירשיע. איש טוב והוא האיש אשר לו לב טוב וכוונתו רצויה וטוב יפיק רצון מהשם כי רצונו לטובים. ואיש מזמות בעל מחשבות רעות יחייב וירשיע בדינו ולא יכנס לו לפני משורת הדין כי בעל המחשבות הרעות שנאווי לשמים. מזמות. זה הלשון יבא לפעמים על מועצת התאוה ומחשבות הרשע. איש מזימות, זמה היא (ויקרא י"ח י"ז) ותרגום עצת חטאין היא. זומם לרשע לצדיק (תהלים ל"ז י"ב): ג. לא יכון אדם ברשע וישרש צדיקים. וגו' אם תראה רשע וטוב לו דע שלא תמשך שלותו כי לא יכון אדם ברשע שימשך טוב לרעו כי אין אחרית לרשע כדרך שכ' כי לא תהיה אחרית לרע (כ"ד כ'): ד. אשת חיל עטרת בעלה. קונה תפארת במעלתה כי היא קנינו כעטרה שיתעטר ויתפאר בה בעל העטרה. וכרכב בעצמותיו מבישה. אשה מבישה אין לבעלה. רפואת תעלה מחליה כ"ז שהיא תחתיו כי הנה בעל כרחו צריך לדור בביתו ולא יוכל להכיל דבריה ומעשיה. וגם יש לשמוע מן המשל הזה כי מפני שהאיש דבק באשתו נמשלת בעצמו כדבר שנא' עצם מעצמי (ברא' ב' כ"ג) וכאשר אשתו מבישה כאלו רקב באחת מעצמותיו כי הוא נכלם מדרכיה ולוקח לו קלון במעשיה והבושה נוגעת עד נפשו כאשר יכלם האדם מאשמיו וזמיו. ובא להזהירך לחקור היטב ולהשמר כפי יכולתך מקחת אשה מבישה ולא תחמוד כסף וזהב עליה ולקחת לך. מבישה הפך אשה משכלת כאשר תראה בספר הזה כי בן מביש הפך משכיל: ה. מחשבות צדיקים משפט. יבינו בכל עת מחשבות להזהר במעשיהם מן הגול ומכל דרך חטא ואונאה. תחבולות רשעים מרמה. לא די כי לא ישיתו לב להזהר מן האונאות אבל יעמיקו וישתנונו כליותם לעשות מרמה ובשכל אשר נתן השי"ת באדם להכירו ולעבדו והרשעים נעזרים בו לחטא ולהרשיע ויש בידם עון הפועל ועון המחשבה אחר אשר יצא לפועל וכ"כ הוי חושבי און ופועלי רע על משכבותם (מיכה ב' א'). גם אם לא תצא המחשבה לפועל ענוש יענוש עליה

אחרי שהוא נגואל בחטא ההוא כאשר מפורש בדבריהם^(ז) ז"ל. והנה הודיעך מדת הצדיקים למען תאחזו בה וכי הרשעים יענשו על השתמשם בשכל לחשוב בו תחבולות לחטא ולהונות לבד ענשם על הפועל, לשון תחבולות ענינו העמק הלב בדברים עד שיבחן תכליתם כענין ונבון תחבולות יקנה (א' ה'). עוד למדך עונש הרשעים כי המה חכמים להרע ויודעים לחשוב תחבולות ומרמה והיה בידם להשכיל תבונות אל התיבות הנכוחים ומשכו אותם התאוה לבחור המרמה מן המשפט ועוד הראה אותך מזה כי יש להאמין על הרשעים שאחריתם עדי אובד ונפשם לכלה ונחרצה כי המה מכעיסים בגופם ושכלם ונמצא המקרא הזה והסמוך אליו טעם לאשר יאמר אחריהם הפוך רשעים ואינם: ו. דברי רשעים ארב דם ופי ישרים תצילם. יצילו בחכמתם את הנקיים ומן הרשעים לדמם יארובו ויקומו עידי חסם וילמדו הישרים זכות עליהם כי הישרים הם חכמי לב המכירים דרך הישר ואותבים דרך היושר כאשר הקדמנו: ז. הפוך רשעים ואינם. הנה שני פסוקים אשר למעלה מזה טעם לאשר אמר עתה הפוך רשעים ואינם כי יש להאמין על הרשעים שאחריתם עדי אובד ונפשם לכלה ונחרצה כי המה מכעיסים בשכלם ובגופם כאשר אמר תחבולות רשעים מרמה ודברי רשעים ארב דם ואחרי כל זאת הלא לך לדעת כי יהפך השי"ת את הרשעים ואינם עוד כי יכלו כליון חורץ: ח. לפי שכלו יהולל איש^(י) כפי אשר נמצא באיש מחלק השכל ראוי לשבחו ואל תבוז לחברך אם לא נמצא בו מן השכל כשיעור הנמצא בך אך תשבחנו לפי שכלו כי כל איש אשר בו חלק מן השכל להללו אם מעט ואם הרבה. ונעוה לב יהיה לבו. מי שדעתו משובשת וכשישמע האמת לא יודה עליו ולא יכירתו אך יטעון עליו בהפכו מפני שסברתו הפוכה יהיה לבו. איננו ראוי לא למחלל ולא לכבוד כי דעתו מועדת לסייע ולעזור השקר ולאמר לדע טוב ולסוב רע ואין השקר ראוי לכבוד כי אם לבוז: ט. טוב נקלה ועבד לו^(י). ידוע מדרך המוסר כי אע"פ שהגאון נתעבת לפני השי"ת הסלסול דרך הגון ומקובל והוא מגדר הצניעות וענין הגאון הוא שהאדם מתנשא על הברו וענין הסלסול שיחשוך עצמו מן ההשפלה וחביון (ואמרו^(י) במוסרים חשפל מבלי התנבל והסתלטל מבלי התגדל. וכי

(2) עיין קדושין דף מ' ע"א: מחשבת רעה שעושה פרי הקב"ה מצרפה למעשה.

(3) עיין ביאורו לאבות פרק ה': ארבע מדות ביושבים לפני חכמים.

(4) עיין ביאורו לפי אבות פ"א משנה י'.

(5) מעין המוסר הזה היא תקון מדות הנפש ושם הוא נלקח מספר הקלוסוס: עיין

אודותיו רמ"ש בס' ההעזקות דף 382.

אם נבלת בהתנשא (ל' ל"ב) והנבלות ההשפלה והבזיון כאשר יתבאר (י"ז כ"א) ועתה בא להשכילך כי הקצה האחרון מן הסלסול לא טוב ולא נכון כי אינו מן הנכון שינהג האדם שררה בעצמו להמנע מן המלאכה במקום שיביא הצורך אליה וכן או"ל לעולם ימסר אדם עצמו לעבודה הנכריה אליו ואל יצטרך לבריות (ב"ב ק"י ע"א) ואמרו עוד הפשט הנבלה בשוק ואל תאמר אדם גדול אנכי (שם) ע"כ אמר טוב נקלה ועבד לו שיחרוש ויזרע ויעסוק במלאכתו ממתכבד וחסר לחם מן החושך עצמו מן המלאכה לסלסל נפשו ולהתכבד והמלאכה צריכה אליו והוא חסר לחם בהמנעו ממנו וצריך לבריות: י. יודע צדיק נפש בהמתו. אחר שהודיענו כי אינו מהסלסול הנכון שימנע אדם מן המלאכה הוא צריך אליה בא להודיעך כי הצדיק לא ימנעוהו הסלסול מעשות כל מצוה בגופו ומכל השגחה נכונה והגונה לא יטוש אותה ע"י אחר ונקל בעיניו להשגיח על העני ולהשכיל את הדל ולדרוש על צרכיהם ולערוך לפניהם שולחן עד אשר ישגיח גם על נפש בהמתו לתת אכלה בעתו ואו"ל אסור לאדם שיסעום כלום קודם שיתן מאכל לבהמתו (גיטין ס"ב:) דכ' ונתתי עשב בשדך והדר ואכלת ושבעת (דברים י"א ט"ו) ומפורש הרבה בדבריהם (י) וז"ל כי האכזריות גם על הבהמות מדה רעה והזכירו על המדה הזאת מש"כ ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמ"ה ט'). ורחמי (רשעים אכזרי. אכזרי שם דבר כמו אכזריות וכן אכזרי ועברה (ישע"י י"ג ט'). גם יש לפרש שהוא שם התואר ובא על דרך בנות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב) והענין גם בעת רחמי הרשע הוא אכזר כי אם יתן צדקה לעני יהיה מתנתה על דרך אכזריות ויבא הדבר על פנים הרבה כגון אם יאכיל העני בביתו לא ישגיח עליו ולא יקרבהו ולא יסביר לו פנים מרוב שררתו ויושיבהו בשפל המקומות וינהג עצמו דרך בזיון ועל הדומה לזה או"ל יש מאכיל לאביו פסיונו וטורדו מן העולם (קדושין ל"א). ואם הענק יעניקהו מכספו ותבואתו יתן לו בגלוי ודרך שררה ולא יחוש אם יחורו פניו גם יתפאר עליו וישתתר ויעבד בו בגלל דבר מתנתו אשר נתן לו ולא יחוש בהלבנת פניו ואו"ל המלכין פני חברו ברבים אין לו חלק לעויה (אבות פ"ג משנ' י"א). עוד או"ל המפייסו בדברים גדול מכולם (י) (ב"ב ט'). גם י"ל כי כאשר יתן לא ירחם

(6) הגרסא שלנו היא: לעולם ישכיר אדם עצמו לעבודה זרה.

(7) הגרסא שלפנינו: נטוש נבילתא בשוקא ולא חימא גברא רבא אנא וע"י תוס'.

(8) עיין שבת קכ"ה. ע"ב צער בעלי חיים דאורייתא.

(9) עיין שבת ב' ל"ו ושם כתוב: כאשר יתבאר בשער האכזריות בעזרת האל.

(10) הגרסא שלנו: והמפייסו בדברים מתבדך באחד עשר ברכות וע"י תוס' שם.

ולא יחון ואינו נותן רק להתיהר ויקרא מתנת הרשעים רחמי רשעים יען כי המתנה פעולת מדת הרחמנות או על דעת הרואים אשר יחשוב וכי הוא נותן מצד הרחמנות והודיענו ע"ה כי גם לעת תת הצדקה הוא אכזרי ואינו נותן רק להתפאר לא מאשר יחוס על דל ואביון ואזיל וחסד לאומים חטאת (י"ד ל"ד) צדקה שאומות העולם עושים חטאת הוא להם שאין עושין אלא להתיהר (ב"ב י' ע"ב): יא. עובד אדמתו ישבע לחם. הוסיף לדבר על ענין שא' למעלה טוב נקלה ועבד לו ואמר עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף ריקים חסר לב. המתכבד ומונע עצמו מן המלאכה מפני שררתו והוא אין לו ממון וסחורה להתעסק בה ויתחבר לאנשים בטלים מן המלאכה וריקים חסר לב הוא. לבד מה שהוא חסר לחם גם חסר לב כמו שאז"ל הבטלה מביאה לידי שעמום (כתובות ג"ט ע"ב) השנית כי יאלף המדות הפחותות בתבורת אנשים ריקים וכן כתיב פן תאלף אורחותיו (כ"ב כ"ה) יב. חמד (" רשע מצוד רעים. הרשע חומד ריות הגזלים והרעים ומקנא בתבואת אנשי החמס שהם עושי העושר בלי עמל. ושורש צדיקים יתן. הרשע תועה בנפשו כי הצדיק יתן שורש ולא הרע ע"כ אין לחמוד מצוד הרעים כי אם דרכי הצדיקים כענין שנא' אל יקנא לבך (כ"ג י"ז) וגו'. ואמר יתן לשון יחיד על דרך בנות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב). ולשון נתינה על השורש על דרך והארץ תתן יבולה (יחזק' ל"ט כ"ז) וביאור הענין כי הצדיק נותן שורש בכל יום ר"ל כי הוא נמשל בכל מעשה שיעשה כאילו שהוא משלח שרשיו בכל עת כענין כ"ב' כעץ שתול (תהלים א' ג') וכמו שאין הרוחות עוקרות אילן ששרשיו מרובין ממקומו כן לא יהפוך הצרות את הצדיק ולא יבלעוהו ממקומו אך הרשעים והרעים אין תועלת ועזר במצודם ועשרם כי אין להם שורש וצרה קלה תהדפם ותכלה אותם כרגע וכן הוא אומר והיה כעץ שתול (שם שם) לא כן הרשעים כי יעברו בצרה קלה. ועד נאמן על כונת המקרא הוזה ועל ביאור המשל כי הוא כאשר ביארנו ענין המקרא של אחריו שאומר: יג. בפשע שפתים מוקש (" רע ויצא מצרה צדיק. הצדיק אע"פ שקרה לו המוקש והצרה קרובה אליו יצא מן הצרה ויושע. והנה ביאור ענין שורש הצדיק וכי ענין הרשע בהפך: יד. מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישיב לו. בא להעיר אותך שתרגוף צדק וזכיות בדבר שפתיך ומעשה ידיך כי שכרך הרבה מאוד בדברי שפתיך כאשר במעשה ידיך כגון בהגיון החכמה או בעצה הטובה או באשר תחזק ידי האמת ותדבר מישרים ותקדש

(11) עיין פירוש זה בס' כד הקמה תחת: חמדה.

(12) פירוש המלה מוקש תמצא לעיל ד', כ"ד.

שם שמים ותשיב רבים מעון ותקח נפשות שכ' מקור חיים פי צדק (י' י"א). ובא עתה להקיש ולהשוות כי כחלק בעל הדברים הטהורים העושים פרי מצוה וכחלק בעל המעשה יחדו יחלוקו ע"כ אמר מפרי פי איש ישבע טוב ואז"ל בענין הצדקה גדול המעשה יותר מן העושה (ב"ב ט'). וי"ל וגמול ידי אדם בחטא ועון ישיב לו ישיב קרי ישוב כ' לרמוז על מש"כ מפי עליון לא תצא כי לא ענה מלבו (איכה ג' ל"ח) כי הרע יגיע לאדם מפאת מעשיו: טו. דרך אויל ישר בעיניו. האויל הולך אחר תאוותו ומניח דרך החכמה. היה לו לחשוך את עצמו במעשיו אוילי התאוה מטה את לבבו ומעורת עיניו ע"כ ישפר עליו המעשה והלא עליו להועץ במעשיו עם זולתו לשמוע עצה והוא לא כן ידמה. אך דרכו ישר בעיניו ונשען על דעתו. ושומע לעצה חכם. החכם אע"פ שהוא ראוי לסמוך על חכמתו וישענו רבים על עצתו הוא שומע לעצת אחרים בעיניו ויירא פן יטנו החפץ והרצון במעשיו ויעצם את עיניו או יירא מן השבוש. ע"כ ישמע לעצת אחרים. הנה הראה אותך כמה הפוכה מדת האויל ממדת החכם בענין העצה כי האויל אע"פ שהיה לו לחשוך את דעתו דרכו ישר בעיניו והחכם אע"פ שיסמכו אחרים על חכמתו יירא מן המסגה והשבוש: טז. אויל ביום יודע כעסו. בעצם היום שיכעיסוהו בדבריו יודע כעסו כי יאמר לרבים העולה על רוחו בענין הנקמה מחברו. ויגיד את כל לבו ויודיע את אשר יש נפשו לעשות להתעולל. והנה בשתיים יבער ויכסל כי הוא מודיע את אשר הקלוהו אחרים ובוזוהו ומגלה קלונו לאשר לא ידעוהו. והשנית כי יחשוף סודו ויזהר חברו ממנו וישמר מאשר הוא יעץ עליו וכענין שכ' הפר מחשבות באין סוד (ט"ז כ"ב). וכוסה קלח ערום. אין הדבר צריך לומר כי הערום לא יחשוף קצפו וכעסו ויסתיר סוד לבבו אך גם הגדופין אשר אמרו לו יכסה: יז. יפיח אמונה יגיד צדק" (מענין אם לא יגיד (ויקרא ה' א') מי ילא ידבר רק אמת בספור דבריו ראוי לסמוך בעדותו כי יגיד צדק ויכוין דבריו. ועד שקרים מרמה. איש מרמה. והוא השקרן גם בעדות ישקר ולא יכוין דבריו. ובא לגנות מדת השקרן בספור דבריו ואין ראוי לסמוך בעדותו כי יגיד שקרים ואז"ל ארבע כתות אינן מקבלות פני שכינה (סוטה מ"ב) ואחת מהנה כת שקרים שנ' דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהלים ק"א ז') גם י"ל מזה כי יש להסתפק בעדות השקרן ולהרכות לחקור ולהחמיץ את הדין: יח. יש בוטה כמדקרות חרב וגו'. יש מציק ומזיק במבטא שפתיו כמדקרות חרב בדבריו גאוה ובוז נוגעים עד הנפש

ומלבנים הפנים או שיספר לשה"ר על חברו ונסמכו השומעים על דבריו וכענין שאז"ל לעז משפחה אין לו כפרה עולמית (ירושלמי ב"ק פ"ה). והנה הודיענו בזה כי עונש לשון הרע כמעשה הנזקים וכמדקרות חרב. ולשון חכמים מרפא. החכמים ירפאו נזק לשה"ר כי יעציבו האומר ויגערו ויבטלו את דבריו ויודיעו עונש המקבל לשה"ר והרבה מפורש בדבריהם ז"ל עונש המקבל לשה"ר: יט.

שפת אמת תכון לעד. הנזהר בדבריו מן השקר ומדקדק בהם לכיון האמת יהיו דבריו נשמעים לעולם ויאמינו בהם ויחפצו להקשיב אליהם. תכון מלשון לא תכון אתה (ש"א כ' ל"א) ועד ארגיעה לשון שקר. עד רגע יעמד לשון שקר כי יגלה ויודע מהר כי הוא שקרן וילכד בדבריו ואחרי הודיעו לא יקשיבו את דבריו ולא יטו אוזן אליהם כי יחזקו בכל דבריו אשר פיו ידבר שוא ואז"ל כך עונשו של בדאי שאפילו אומר אמת אין שומעין לו (סנהדרין פ"ט): ארגיע לשון רגע ובא בתוספת אלף כמו אזרוע אצעדה. וכן כי ארגיעה אריצנו (ירמי' מ"ט י"ט). וי"ל שפת אמת תכון לעד באגדת האמת יאמינו השומעים לעד והגדת השקר יאמינו בה ולא יתקיים הדבר ונאשר אז"ל שקרא לא קאי (שבת ק"ד) ויקראו הדבורים שפה ולשון: כ. **מרמה בלב חרשי רע** וליועצי שלום שמחה. אם ייעצך להרע לחברך ולנקום נקמתך מאתו ויחזיק נפשו כמקנא לכבודך אל תאמן בו כי מרמה בלב יועצי רע. ודע כי לא מאהבתך ייעצך כי אם משנאתו את חברך ולולי כי ישנאהו לא ייעצוהו לעשות עמו רעה. גם אם נאמנה אתך אהבתו לא ייעצך להרע לאיש ולהוסיף לשנאת חברך כי אם היות תגמול רעה אין לך אדם שאין לו טעה ואמרו במוסרים אל ימעט בעיניך שונא אחד ואל ירבו בעיניך אלף אהבים. חורשי לשון לשון עצה וכן חרש לאמר (יהושע ג' א'). וליועצי שלום שנחה. אם יועץ עצת שלום בין אדם לחבירו שניהם יאהבוהו כי ידעו אשר אין זה כי אם אהבה נאמנה והנהוג במדה הזאת רבו אוהביו וישמח בהם כי שנאת הבריות תוליד דאגה ואהבתה שמחה: יא. **לא יעונה לצדיק כל און.** השי"ת שומר את הצדיק מן השגיוות גם יעזרהו להתגבר על יצרו כאשר אז"ל (יומא ל"ט) אדם שומר את עצמו מן העבירה פעם ראשונה ושניה מכאן ואילך הב"ה שומרו שנא' רגלי חסידי ישמור (ש"א ב' ט'). ורשעים מלאו רע. מלאים הם עוונות ופשעים אין מספר כשאז"ל עבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד) ואמר עוד כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית. לו כהיתר (יומא פ"ו): כב. **תועבת י"י שפתי שקר.** למעלה אמר כי מדת השקרן והמכזב בספוריו מביאה לידי עדות שקר ועתה הוסיף לפרש כי המדה היא

תועבת") ימי וכמו שאז"ל כי כת השקרנים אינן מקבלות פני שכינה (סוטה מ"ב) ועושה אמונה רצונו. לא אמר שפתי אמונה כי לא יספיק מן האמונה הדבור וההגיון בלבד עד שידבר בפיו ובידו ימלא: כג. **אדם ערום כסה דעת.** דבר במדת העניות ואמר כי החכם גם צדקותיו ומעשיו הטובים יסתיר אע"פ שהם תפארת לעושיהם וכענין שכ' והצנע לכת עם אלהיך (מיכה ו' ח') ולב כסילים יקרא אולת. הכסיל גם לאולתו לא יסתיר אע"פ שהוא גנותו אך יכריז עליה ויודיענה לכל: ואמר לב כסילים ולא אמר ופי כסילים. להגיד כי מעתה שתעלה האולת על לבו יכריז מיד ויודיענה: כד. **יד חרוצים תמשול.** יד עושה עושר בצדק ובמשפט תמשול כענין שכ' עשיר ברשים ימשול (כ"ב ז'). ורמיה תהיה למס. נפש רמיה. והיא העושה עושר ולא במשפט תהיה למס. תירא את הבריות ותכנע להם פן תהיה לבז ויכלימוהו ממעשיו או תגבר ידם ויגישוהו אל המשפט ויזכו עמו בדין מן החמס אשר בכפיו או יחייבו את ראשו למלך אם יקומו עדים על דברי חמסו ומרמותיו: כה. **דאגה בלב איש ישחנה.** הדאגה תשחה קירות הלב ובא במקום הזה לשון נקבה גם מצאנו מה אמולה לבתך (יחזק' ט"ז ל'). ודבר טוב ישמחנה. דבר טוב כענין רחש לבי דבר טוב (תהלים מ"ה ב'). והענין כאשר ישכיל אדם בדבר חכמה או במועצות ודעת ויגלה אליו מחשף האמת וסוד הנכוחה ישמח לבו. ע"כ אם תעלה דאגה בלבו ישכיל ויצפה בדברי חכמה וישמח לבו ויתבונן בהם בינה כי שמחת הלב כאשר תפקחנה עיני רעיוניו כאשר ישמח אדם במאור עיניו שנ' מאור עינים ישמח לב (ט"ו ל'): כו. **יתר מרעהו צדיק.** כי יהיה ריב בין צדיק לאיש מבני עמו לעולם יהיה הצדיק יתר בסבלנות או בענין ויתור ממון זה דרך כבודם ומעלתם ויתרונם. ודרך רשעים תתעם. כי יחשבו הרשעים אשר הניצוח בדברי ממון או בעסק ממון הוא הכבוד וכי הסבלנות שפלות וכבר הארכנו בענין הזה למעלה: כז. **לא יחרך רמיה צידו.** לא יהנה איש רמיה מן ההון אשר קבץ בגזל ומרמה ולא יצלח בו ולא יגיעהו כבוד ממנו. והון אדם יקר חרוץ. אם תראה כי יש הון ועושר לאדם יקר וחשוב בעיני הבריות תדע כי ההון ההוא חרוץ הוא כי לא קבצו בגזל ובמרמה אך במשפט חרוץ ואילו עשה עושר ולא במשפט לא היה יקר וחשוב בעיני הבריות מחמת עשרו. ויש מפרשים והון אדם יקר. ההון היקר אשר ימצא לאדם הוא שיהיה האדם חרוץ וזריו ומהיר במלאכתו: באורח צדקה חיים וגו' פעמים רבים יוסיפו על ימי האדם בעד

מעשה הצדקה וזה דבר ברור כי לא תקצנה שנות בעל הצדקה כי היא תגן עליו ותצילהו. גם יש להבין מזה כי הצדיק לא יפנה לבו לבטלה כי מחשבותיו מופט וצדק וכאשר שבח את הצדיק למעלה שאין שיחתו בטלה שנ' פי צדיק ינוב חכמה (י' ל"א). ועונש המפנה לבו לבטלה גדול מעונש שיחה בטלה כי הוא משתמש לבטלה בעיקר החלק אשר באדם והוא הדעת כענין ושוורש צדיקים יתן (י"ב י"ב). והוזכר זה המשל בדבריהם ז"ל שאמרו מי שמעשיו מרובים מתכמתו למה הוא דומה לאילן ששרשיו מרובים מענפיו (אבות פ"ג כ"ב). ופי' ישרים יצלם (י"ב ו') מחובת הרשעים לפקח ולהציל כי יש כח בידם להציל בחכמתם.

יג.

א. בן חכם מוסר אב. בן חכם בילדותו כמו בן הייתי לאבי (ד' ג') כשיראה בן חכם בידוע שייסרו אביו ושמע למוסרו. ולץ לא שמע גערה. ואם ראית לץ תדע שארעו כן לפי שלא שמע גערת אביו שלא עצבו וחסך ממנו שבטו. ולמדנו שעל האב לבדוק בו בילדותו אם עוסק בדברי ליצנות ושיחה בטילה ולשון הרע וליסרו כי כשיגדיל לא יסור וינהג בהרגל הילדות: ב. מפרי פי איש יאכל טוב. אם הוכיחו הנה שכר התוכחת אתו. ונפש בוגרים חמס. תאות הבוגדים חמס ואיך יוכיחו את בניהם כי אחרי שתאות הבוגד חמס וכן תאות הרשע. רשע לא יקשה בעיניו באחוז בנו במדות הרעות ההגה ולא יכנו בשבט להסירו מהן גם אם יוכיח ידוע הדבר כי המוכיח אין לבו שלם עם דברי תוכחתו [(לא יוכל לישב הדברים עד שיהיו נשמעים)]: ג. נוצר פיו שומר נפשו⁽¹⁾. שהוא שומר את פיו שלא יפתחנו עד אחר הסכמת הלב. שומר נפשו. פושק שפתיו מחתה לו. שהרגיל שפתיו להיות כרשות עצמן לדבר מבלי הקדמת המחשבה ועיון או לבטא כל העולה על רוחו. מחתה לו. מחתה יראה. יש עליו להתירא מנוק שפתיו כאשר יירא מן אחד מן האויבים כי שפתיו ברשותו: ד. מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרוצים תדרשן. לא אמר מתאוה ואין נפש עצל לכן פירושו מי שמתאוה נפשו ואין תדע שהוא עצל כי האומר יגעתי ולא מצאתי אל' ואמנ כמו שאדיל (מגלה ו'): ה. דבר שקר ישנא צדיק ורשע וגו' הצדיק גם כי יהיה לו לעזרו תועלת כי אם יריב את איש לא יחרפהו בשקר ולא יספר עליו לשון שוא. וענין ראש

(1) עיין לקמן ביאור י"ד ב.